

הרב יעקב אפשטיין

נתינת מתנות עניים בימינו

שאלה

האם צריך לתת מתנות עניים בימינו, ואם כן - באיזה אופן?

תשובה

נאמר בגמרא (חולין (קלד ע"ב):

לוי זרע בכישר, ולא הוו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה: לעני ולגר תעזוב אותם - ולא לעורבים ולא לעטלפים.

לימוד זה נלמד בראשונים בשני אופנים:¹

(1) רב ששת התיר ללוי ליטול מתנות עניים מכיוון שלא יבואו עניים ליטול אותן, אבל הוא חייב להניחן, כגון פאה בסוף שדהו, ואחרי שנקבעו מתנות העניים - הוא רשאי לקחת אותן לעצמו.

כשיטה זו כתבו: רי"ף;² רמב"ם;³ מאירי;⁴ 'כפתור ופרח';⁵ 'דרכי משה' ורמ"א.⁶ וכן הבינו בשיטתם האחרונים.⁷

(2) רב ששת התיר ללוי **שלא להניח כלל מתנות עניים**, כיוון שלא יבואו עניים לקחתן. כשיטה זו כתבו: 'שאלתות דרב אחאי';⁸ 'הלכות גדולות';⁹ 'חינוך';¹⁰ וכן משמע במהר"י קורקוס;¹¹ בית יוסף;¹² ב"ח;¹³ 'פרישה';¹⁴ 'שלחן ערוך';¹⁵ וכן סברו רוב הראשונים והאחרונים.

1. עי' באריכות בדרך אמונה, הל' מתנות עניים פ"א ה"י אות פג; וכן בביאור הלכה שם ד"ה נאמר.
2. רי"ף, חולין מו מדפי הרי"ף.
3. רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"א ה"י; פיה"מ, פאה פ"ח מ"א.
4. מאירי, חולין קלד ע"ב ד"ה בעל.
5. כפתור ופרח, פ' נב ד"ה מאימתי.
6. דרכי משה ורמ"א יו"ד יו"ד סי' שלב.
7. הערת עורך: י"פ. בכל אלו הראשונים, מלבד המאירי, לא כתוב במפורש שבמקרה שמלכתחילה אין עניים, צריך להפריש והדבר מותר. אמנם נכון שהרמב"ם הביא את דין 'ולא לעורבים ולעטלפים' רק בהקשר לדין של מאימתי מותר כל אדם בלשו"פ, ובמקרה שכבר הופרש לשו"פ, ושואל: מדוע לא יתחייב בעל הבית לשמור את הכסף לעניים כמו שבתרומה צריך לשמור לכהן? ותשובתו שנא' תעזוב ולא לעורבים וכו'. בהחלט ייתכן שסברה זו תועיל גם להפקיע מלכתחילה את החיוב. ואף בדרך אמונה, שהובא לעיל והסביר כדברי הכותב בפרשנות אלו הראשונים, לא כתב זאת אלא בדרך 'אפשר'. וע"ע בתשובת מו"ר הרה"ג יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה ד, סי' מג ובפרט עמ' 356-359.
8. שאלתות, קדושים סי' צח.
9. הלכות גדולות, הל' פאה סי' ג (הוצ' מכון ירושלים תשנ"ב, עמ' קה).
10. חינוך, מצוה רטז.
11. מהר"ק, הל' מתנות עניים פ"א ה"י.

הנפקא מינה בין שתי השיטות היא משמעותית: לשיטה שחייבים במתנות עניים אבל מותר לקחתן לעצמו, חייבים לתת פאה משום 'לא תכלה', אלא שמותר לקחתן מיד, וכן זוכה במתנות שבתוך שדהו: פרט ועוללות ולקט ושכחה.¹⁶ לשיטה שאין חייבים להניח אין כאן מתנות עניים, ממילא מלקט ואוסף את הכול. תוצאה נוספת של המחלוקת היא שלשיטה הראשונה שיש כאן מתנות עניים פטורות מתרו"מ כדין כל מתנות עניים, ולעומת זאת לשיטה השנייה והעיקרית אין מניחים מתנות עניים וממילא כל היבול חייב בתרומות ומעשרות (אף לקט ושכחה¹⁷).

כאמור לשיטה שחייבים תרומות ומעשרות בימינו אף במקום שלא יבואו עניים, חייבים להניח פאה בכל שדה החייב במתנות עניים, ומותר אח"כ ללקוט את הפירות. במצב זה, אם מניח פאה (וכן שאר מתנות עניים), נוצר בכלל הפירות שאסף תערובת פטור וחייב. לאדם פרטי קל יחסית לפתור את הבעיה ולהפריש מן החיוב על החיוב. לדוגמה, אם יש לו כמה גפנים ובוצר את כל הפירות לאכילה, לוקח אשכולות מגפנים שלא קבען לפאה, ואותם אשכולות אינם עוללות ואותם קובע לתרומה גדולה ותרומת מעשר. לשאר המעשרות קובע מקום מפירות החייבים. אמנם לבעלי שדות מצב זה מסבך מאוד את הפרשת התרו"מ מכלל פירות השדה.

לבעלי כרמי יין, כיוון שהפרשת התרו"מ נעשית לאחר סחיטת הענבים, ויש בילה בלח¹⁸, אין בעיה להפריש ואין חשש של הפרשה 'מן הפטור על החיוב'. אולם בשאר פירות השאלה קשה, כי בקלות יכול להפריש מפירות פטורים (שמקורם ממתנות עניים) על פירות חייבים. ונראה כי ישנן שתי דרכים להימנע מאכילת טבל:
(א) להתייחס רק לשיטת רוב הפוסקים ולא לחוש לדעת המיעוט.¹⁹
(ב) להניח פאה, ולהקצות מתחילת הקטיף ארגזי פירות שוודאי חייבים בתרו"מ כדי להפריש מן החיוב על החיוב.

הערת עורך: י"פ. המהרי"ק כתב מפורש שסברת 'לא לעורבים ולא לעטלפים' מפקיעה את חיוב לשו"פ: 'היכא דלא כתיב נתינה [אלא תעזוב] אינו חייב אלא כשיש עניים', וכתב זאת בדעת הרמב"ם. וזו ראייה למה שכתבתי לעיל בהערה 7. גם לא ברור מה עניינה של הפרשה זו, הרי לשו"פ אינם כתרומ"מ שיש בהם דין טבל וההפרשה באה להפקיע את האיסור. כל הפרשת לשו"פ מטרתה שהם יגיעו לעניים, ואם אין עניים ואין נתינה - הפרשה זו למה?

12. ב"י, יו"ד סי' שלב.
13. ב"ח, יו"ד סי' שלב.
14. פרישה, יו"ד סי' שלב.
15. שו"ע, יו"ד סי' שלב סעי' א.
16. ונראה עפ"י שו"ע, חו"מ סי' רמג סעי' כ - 'חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו; אף על פי שאינו עומד שם, כיון שהגיע המתנה לחצירו כאילו זכה בה אחר' - שאינו צריך לזכות אלא נקנו לו מיד עם נפילתו.
17. מתנת עוללות קיימת אף לפי שיטה זו, כיוון שהן נקבעות משעת הגידול כאמור בפאה פ"ז מ"ה.
18. גמ' ר"ה יג ע"ב; רמב"ם הל' תרומות פ"ג ה"ד.
19. לגבי עוללות אין בכך פתרון, וצריך לשים לב להפריש בענבי מאכל רק מן החיוב ולא מעוללות אשר פטורות מתרו"מ.